

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.31>**Ян Стрелюк,**

канд. юрид. наук,

здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

Міжрегіональної академії управління персоналом

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРОКУРОРА В ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ

Проблема кримінальних правопорушень, учинених засудженими та особовим складом у кримінально-виконавчих установах Державної кримінально-виконавчої служби, вимагає наукового пошуку ефективних форм і методів та оптимальних шляхів запобігання їм. Серед суб'єктів запобігання кримінальному правопорушенню в кримінально-виконавчих установах місце належить такій державній установі, як прокуратура. Цей висновок базується на тому, що саме конституційний статус прокуратури в Україні визначає її особливе місце в системі державного апарату й серед правоохоронних органів. Ураховуючи той факт, що динаміка вчинення кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчих установах за останні роки характеризується деякою нестабільністю, ми поставили в статті мету – розглянути їх через роль принципів правового статусу прокурора в запобіганні кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах. Кримінальні правопорушення в кримінально-виконавчих установах учиняються як соціальними, економічними, так і соціально-психологічними та кримінологічними детермінантами, а саме: умовами, за яких засуджені відбувають покарання; концентрацією на території та приміщеннях кримінально-виконавчих установ соціально небезпечних правопорушників; міжособистісними конфліктами як із засудженими, так і з працівниками цих установ; проявами субкультури; неадекватною профілактикою адміністрацією установ; низьким рівнем контролю за діяльністю кримінально-виконавчих установ з боку Міністерства юстиції та прокуратури тощо. У статті зазначено, що дотримання принципів правового статусу прокурора в його діяльності є певною гарантією запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах. Заходи реагування прокурорів варто розглядати як заходи щодо запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах, оскільки вони спрямовані на виявлення порушень закону загалом і прав і свобод засуджених зокрема. Доведено, що, якщо вчасно не зупинити ці порушення, вони, як показує практика, можуть сприяти вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень і створювати платформу для вчинення кримінальних злочинів персоналом тюремних установ Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: принцип, статус, прокурор, запобігання, правопорушення, кримінально-виконавча установа, перевірка.

Постановка проблеми. Проблема вчинення в кримінально-виконавчих установах закритого типу (далі – КВУЗТ) Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України кримінальних правопорушень з боку засуджених і персоналу зумовлює необхідність наукового пошуку ефективних форм і методів та оптимальних шляхів їх запобігання. Серед суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ вагоме місце належить такому державному інституту, як прокуратура. Такий висновок нами ґрунтується на тому, що саме конституційний статус прокуратури України обумовлює її особливе місце в системі дер-

жавного механізму й серед правоохоронних органів.

З огляду на те що динаміка вчинення кримінальних правопорушень у КВУЗТ за останні роки не характеризується стабільністю, ми поставили за мету в статті – розглянути їх через роль принципів правового статусу прокурора в запобіганні кримінальним правопорушенням у КВУЗТ.

Кримінальні правопорушення у КВУЗТ учиняються як соціальними, економічними, так і соціально-психологічними та кримінологічними детермінантами, як-от: умови відбування засудженими покарання; зосередженість на території і приміщеннях КВУЗТ

суспільно небезпечних правопорушників; міжособистісні конфлікти як із засудженими, так і персоналом КВУЗТ; вияви субкультури; неналежна система профілактики з боку адміністрації КВУЗТ; низький рівень контролю за діяльністю КВУЗ з боку Міністерства юстиції та прокуратури тощо.

Основною метою статті є вивчення ролі принципів правового статусу прокурора в запобіганні кримінальним правопорушенням у КВУЗТ.

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що найбільш розвиненим напрямом знань про наукові засади правового статусу прокуратури як правоохоронного органу в системі державних органів, що здійснюють запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ, традиційно продовжує залишатися серед учених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, таких як К.А. Автухов, Ю.М. Антонян, А.І. Богатирьов, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.К. Гришук, І.М. Даньшин, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, В.В. Коваленко, О.Г. Колб, І.О. Колб, І.М. Копотун, О.В. Краснокутський, А.Л. Колодчина, В.В. Лунєєв, П.П. Михайленко, Ю.В. Орел, М.С. Пузирьов, Г.О. Радов, М.В. Романов, О.В. Старков, А.Х. Степанюк, П.Л. Фріс, В.Б. Шабанов, О.О. Шкута, С.В. Царюк та інші.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи роль принципів правового статусу прокурора в запобіганні кримінальним правопорушенням у КВУЗТ, варто передусім зупинитися на тих принципах, що покладені на неї законодавством. Перший принцип, що ми маємо розглянути, – це принцип верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю (п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру») [1]. І хоча цей принцип учені правники відносять до загальнонаукових (основоположних, конституційних), ми вважаємо, що він є базовим для дослідження, тому що стосується людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки, які є найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Водночас ч. 2 ст. 3 Конституції України передбачає, що прокурори мають відповідати від імені держави перед засудженими за свою діяльність з питань забезпечення їхніх прав і свобод під час виконання та відбування тих чи інших видів покарань. На жаль, за нашим дослідженням, сьогодні в КВУЗТ такий алгоритм не діє і пов'язане це з тим, що чинна реформи пенітенціарної системи

та прокуратури в Україні не передбачає відповідальність прокурора за порушення прав і свобод засуджених у КВУЗТ.

До речі, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 жодним словом не обмовлено про те, що при розгляді кримінальних справ (проваджень) суд має надавати оцінку й діяльності тих прокурорів, які здійснювали нагляд за дотриманням законів у сфері виконання покарань [2].

Одним із детермінантів, що сприяє порушенню на практиці вимог принципу верховенства права, є відсутність у ч. 4 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України посилання на Конституцію України й лише визначення прав і свобод людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод, основних обов'язків громадянина, що в теорії права називається «правовим статусом особи».

З огляду на це, логічно було б усунути таку правову прогалину шляхом доповнення ч. 4 ст. 7 КВК України словосполученням «Конституцією України» та викласти її в новій редакції: «Правовий статус засуджених визначається Конституцією України, цим Кодексом та іншими законами України, з огляду на порядок та умови виконання й відбування конкретного виду покарання». Як додатковий аргумент стосовно видозміни ч. 4 ст. 7 КВК України варто відзначити положення Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, що суперечать змісту принципу верховенства права [3].

Отже, варто погодитися з вітчизняним ученим С.П. Головатим, що доки в розглянутому питанні українська правнича наука не пристане на Європейський підхід, а українська правнича практика не запровадить у життя базованих на такому підході європейських стандартів, доти не варто вести мову про гідну перспективу дієвості припису ч. 1 ст. 8 Конституції України, що його виражено формулою: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» [4, с. 13].

Наступним принципом, що вартий увазі в дослідженні, є принцип законності, що означає, що в діяльності прокурори, які здійснюють нагляд за дотриманням законів у сфері виконання покарань, мають реалізовувати свої повноваження виключно на підставі та в спосіб, визначений в Основному Законі та Законі України «Про прокуратуру» [1].

Крім цього, здійснюючи окреслений нагляд, прокурори мають оцінювати зміст підзаконних нормативно-правових актів і їх відповідність Конституції України, кримі-

нально-виконавчому законодавству, зокрема тих норм, що стосуються міжнародних стандартів поведіння із засудженими, і приймати стосовно цього відповідне рішення.

Водночас, як відзначають вітчизняні вчені, законність означає, що правозастосовне рішення має ухвалюватися уповноваженим на це суб'єктом у межах його компетенції [5, с. 13]. Заразом правозастосування має відбуватися в порядку та формах, передбачених процесуальними нормами права, а правозастосовні органи зобов'язані правильно обирати норми матеріального права, належним чином їх тлумачити й ухвалювати рішення відповідно до приписів цих норм.

Таку позицію займають також А.Х. Степанюк і К.А. Автухов, які вважають, що існування процедурної форми кримінально-виконавчої діяльності об'єктивно зумовлено необхідністю забезпечення порядку виконання покарань, алгоритму кримінально-виконавчої діяльності як системи послідовних юридичних дій адміністрації органів та установ виконання покарань за суворо визначеними нормами кримінально-виконавчого права, правилами застосування прийомів і способів здійснення кари, застосування правових і матеріально-предметних засобів, що надає стабільності, стійкості й стереотипності при вирішенні завдань цих органів. Більше того, на їхнє переконання, процедурну форму кримінально-процедурної діяльності можна розглядати як своєрідну програму, що забезпечує порядок виконання покарань, цілеспрямовує дії адміністрації органів та установ виконання покарань на реалізацію кари, обмеження прав і свобод засуджених [6, с. 795].

Ще одним принципом діяльності прокуратури щодо запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ є принцип презумпції невинуватості (п. 4 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру») [1]. Правову основу цього принципу закріплено в ст. 62 Конституції України, відповідно до якої «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину». При цьому, як зазначено в Рішенні Конституційного Суду України № 12-рп/2011 (справа про офіційне тлумачення ч. 3 ст. 62 Конституції України), обвинувачення не може ґрунтуватися на фактичних даних, отриманих у результаті оперативно-розшукової діяльності, уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, установаного законом, а також одержаних шляхом учинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання й фіксації із застосуванням заходів, передбачених Законом України «Про оперативно-розшу-

кову діяльність», особою, не уповноваженою на здійснення такої діяльності [7].

З огляду на те що однією з функцій прокуратури є нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, а також положення ст. 104 КВК України і ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», саме зазначене вище Рішення Конституційного Суду України має стати одним із засобів забезпечення предмета нагляду, що здійснюється прокурорами у сфері захисту прав засуджених у місцях несвободи. Такої ж позиції дотримується Європейський суд з прав людини, який, зокрема, у рішенні від 10 лютого 1995 р. у справі «Аллене де Рібермон проти Франції» підкреслив, що сфера застосування принципу презумпції невинуватості є значно ширшою: він обов'язковий не лише для кримінального суду, який вирішує питання про обґрунтованість обвинувачення, а й для всіх інших органів держави [8].

Стосовно принципу неупередженості, що є одним із елементів правового статусу прокуратура, його зміст впливає з етимологічного значення слова «неупередженість», що означає таке, що не має обмеженої, негативної, заздалегідь сформованої думки [9, с. 431].

Отже, сутність застосування принципу неупередженості в діяльності прокурорів, які здійснюють нагляд за дотриманням законів у КВУЗТ, полягає в тому, що вони не вправі заздалегідь негативно оцінювати факт учинення кримінального правопорушення з боку засудженого лише тому, що він є суспільно небезпечним і потенційно схильним на розсуд адміністрації колонії до такої поведінки, а керуватися виключно тими обставинами, що спричинили та обумовили його вчинення.

До речі, у ч. 1 ст. 134 КВК України при призначенні стягнення бажано враховувати причини, обставини й мотиви вчинення в КВУЗТ кримінального порушення, а також поведінку засудженого до його вчинення. На цей аспект також звернув увагу Верховний Суд України, який у Постанові «Про судову практику про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» № 2 не відніс до злісної непокори вимогам адміністрації установи виконання покарань або до іншої протидії їй порушення засудженими форми одягу, запізнення до шиккування та інші аналогічні порушення [10].

Як зазначає О.В. Петришин, звужений більш спеціальний підхід до розуміння принципу права дає можливість розглядати питання демократичної організації держав-

ної влади й панування права в суспільних відносинах як відносно автономні, сконцентрувати увагу правознавців на правовій проблематиці та ролі судових органів як остаточного арбітра з питань права в забезпеченні й захисті прав і свобод людини та громадянина [11, с. 19]. Саме цей принцип побудови правових норм і їх співвідношення з нормами Конституції України мала б урахувати Верховна Рада України, приймаючи нову редакцію Закону України «Про прокуратуру».

Відповідно до положень ст. 121 Конституції України, прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених судом; нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; нагляд за додержанням прав і свобод людини та громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами [12, с. 19].

Отже, мусимо визнати, що норми Закону України «Про прокуратуру» неповною мірою кореспондують із відповідними нормами Конституції України, ігноруючи при цьому закріплені в ній принципи верховенства права.

Виходячи зі змісту визначених у законі функцій, варто констатувати, що на прокуратуру в Україні не покладається обов'язок здійснювати заходи, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ. Це зумовлено певною чином тим, що спеціальну норму щодо діяльності прокуратури як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням у чинному Законі України «Про прокуратуру» вилучено [1]. Тому є підстави стверджувати, що першочергове значення в плані запобігання кримінальному правопорушенню в КВУЗТ має наглядова діяльність органів прокуратури, під час здійснення якої в поле зору прокурора потрапляють різноманітні за змістом, формами вияви, на які прокурор відповідним чином має реагувати.

Повноваження прокурора з виявлення порушень законів у КВУЗТ реалізуються в процесі перевірок. Виявивши порушення законів або встановивши факт кримінального правопорушення з боку засуджених

або персоналу, прокурор домагається їх усунення, поновлення порушених прав і притягнення в установленому порядку до відповідальності осіб, які допустили ці кримінальні правопорушення.

Належної уваги потребує перевірка законності застосування до засуджених заходів стягнення та заохочення, поміщення до дисциплінарних ізоляторів, карцерів і переведення до приміщень камерного типу. При цьому необхідно перевіряти законність дій дисциплінарної комісії установи, своєчасність повідомлень засуджених про час і місце проведення засідань комісії, надання копій рішень комісії про застосування стягнень і роз'яснення порушникам їхніх прав.

Перевірками також повинні охоплюватися надзвичайні події про спричинення засудженим тілесних ушкоджень, облік осіб, схильних до втеч, самоушкоджень тощо. Із цих питань варто ознайомлюватися з відповідними журналами, матеріалами проведених службових перевірок, наказами адміністрацій про покарання винних осіб [13, с. 22].

Висновки

На підставі вище викладеного робимо такі висновки:

1) дотримання принципів правового статусу прокурора в діяльності є певною запорукою запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ;

2) заходи прокурорського реагування варто розглядати як заходи запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ, оскільки вони за змістом спрямовані на виявлення порушень законодавства загалом і прав і свобод засуджених зокрема;

3) якщо зазначені порушення своєчасно не будуть припинені, то вони, як показує практика, можуть сприяти вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженими і створювати площадку для вчинення кримінальних правопорушень персоналом КВУЗТ ДКВС України.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 07.04.2021).

2. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text> (дата звернення: 07.04.2021).

3. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018

№ 2812/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text> (дата звернення: 07.04.2021).

4. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) : доповідь про правовладдя / перек. С. Головатого. *Право України*. № 2019. № 11. С. 14–38.

5. Теорія держави і права : підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин та ін. ; за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

6. Степанюк А.Х., Автухов К.А. Процесуальний аспект доктрини кримінально-виконавчого права. *Правова доктрина*: у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, С. 784–798.

7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 07.04.2021).

8. У справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : Рішення Конституційного Суду України від 20.10.2011 № 12-рп/2011.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text> (дата звернення: 07.04.2020).

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

10. Про судову практику про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text> (дата звернення: 07.04.2021).

11. Петришин О. Верховенство права як принцип дії права. *Українське право*. 2006. С. 49–57.

12. Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21.02.2014 № 742-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text> (дата звернення: 07.04.2021).

13. Методичні рекомендації з питань організації діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Київ, 2017. С. 22–23.

Yan Streluk. The legal status of a prosecutor in preventing criminal offences in enclosed-type penitentiary institutions

The problem of criminal offences committed by convicts and personnel in criminal-executive institutions of the State criminal-executive service necessitates a scientific search for effective forms and methods and optimal ways to prevent them. Among the subjects of prevention of a criminal offense in criminal-executive institutions, the place belongs to such a state institution as the prosecutor's office. This conclusion is based on the fact that it is precisely the constitutional status of the prosecutor's office in Ukraine that determines its special place in the system of the State machinery and among law enforcement agencies. Given the fact that the dynamics of the commission of criminal offences in criminal-executive institutions in recent years is characterized by some instability, we set in this article the goal of considering them through the role of the principles of the legal status of the prosecutor in the prevention of criminal offences in criminal-executive institutions. Criminal offences in criminal-executive institutions are committed both by social, economic and socio-psychological and criminological determinants, namely, the conditions under which convicts serve their sentences; concentration in the territory and premises of criminal-executive institutions of socially dangerous offenders; interpersonal conflicts with both convicts and staff of these institutions; manifestations of subculture; inadequate prevention by the administration of institutions; The low level of control over the activities of criminal-executive institutions by the Ministry of Justice and the Prosecutor's Office and the like. The article states that compliance with the principles of the legal status of the prosecutor in his activities is a certain guarantee for the prevention of criminal offenses in criminal-executive institutions. Prosecutorial response measures should be considered as measures to prevent criminal offences in criminal-executive institutions, since they are aimed at detecting violations of the law in general and the rights and freedoms of convicts in particular. It has been proved that if these violations are not stopped in a timely manner, they, as practice shows, can contribute to the commission of new criminal offenses by convicts and create a platform for the commission of criminal crimes by personnel of prison institutions of the State criminal-executive service of Ukraine.

Key words: principle, status, prosecutor, prevention, offenses, criminal-executive institution, verification.